

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شاهرود

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی زبان و ادبیات فارسی

بررسی و تحلیل ساقی نامه های ادب فارسی (بر اساس پنج شاعر برجسته)

استاد راهنما:

دکتر مسعود فروزنده

استاد مشاور:

دکتر سیّد کاظم موسوی

پژوهشگر:

زهرا شفیعیان

اسفند ماه ۱۳۹۲

دانشگاه شاهرود
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه خانم زهرا شفیعیان جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی گرایش محض با عنوان
بررسی و تحلیل ساقی‌نامه‌های ادب فارسی (بر اساس پنج شاعر برجسته) در تاریخ ۱۳۹۲/۱۲/۲۰ با
حضور هیأت داوران زیر بررسی و با نمره ۱۸ مورد تصویب نهایی قرار گرفت.

۱. استاد راهنمای پایان نامه: دکتر مسعود فروزنده با مرتبه علمی دانشیار امضاء
۲. استاد مشاور پایان نامه: دکتر سید کاظم موسوی با مرتبه علمی دانشیار امضاء
۳. استاد داور پایان نامه: دکتر پرستو کریمی با مرتبه علمی استادیار امضاء
۴. استاد داور پایان نامه: دکتر علیرضا محمدی کلاسر با مرتبه علمی استادیار امضاء

دکتر جهانگیر صفری

معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه شهرکرد است.

با سپاس از استادان گرانقدرم
جناب آقای دکتر فروزنده و دکتر موسوی
که اندیشیدن را به من آموختند ، نه اندیشه ها را.

تقدیم به :

پدرم که عالمانه به من آموخت تا چگونه در عرصه زندگی ، ایستادگی را تجربه نمایم و به مادرم ، دریای بیکران فداکاری و مهربانی که وجودم برایش همه رنج بود و وجودش برایم همه مهر .

و به :

همسرم ، اسطوره زندگیم ، پناه خستگی و امید بودنم.

چکیده:

ادبیات فارسی گنجینه ارزشمندی از ساقی‌نامه‌ها و مغنی‌نامه‌های شاعران ایران زمین است. ساقی‌نامه، گونه‌ای منظومه ادبی است که در آن شاعر خطاب به ساقی، از بی‌ثباتی دهر شکایت می‌کند و با طلب شراب از او می‌خواهد بر زخم‌های روزگار دون، مرهم فراموشی قرار دهد. مغنی‌نامه گونه ادبی دیگری است که در آن شاعر، به مغنی خطاب می‌کند و برای بهجت خاطر، از او طلب آهنگ و سرودی می‌کند. غالباً شاعران به جهت اهمیت و زیبای دوچندان کار به این دو نوع ادبی توأمان با یکدیگر پرداخته‌اند و کمتر شاعری تنها به یکی از این‌ها توجه مبذول داشته است. ساقی‌نامه یا مغنی‌نامه حاوی نکات حکیمانه و روح خاص عرفانی، فلسفی، اخلاقی و آرمان‌گرایانه و حتی شورشگرانه است که خواننده را به اغتنام فرصت اندرز می‌دهد.

در این پژوهش، ابتدا به تعاریف متعدد ساقی‌نامه، سپس پیشینه ساقی‌نامه‌ها و تعاریف خمربه و آن‌گاه خمربیات در دوره‌های مختلف شعر عربی، فارسی و اروپایی پرداخته شده است و سپس در بخش بعدی مضامین ساقی‌نامه‌ها، سیر تاریخی آنها، نظرات گوناگون پیرامون اولین ساقی‌نامه و سپس قالب‌ها، حجم و تذکره‌های ساقی‌نامه‌ها مورد بررسی قرار گرفته است و آن‌گاه در بخش دیگر به بررسی پنج شاعر مورد نظر و ساقی‌نامه‌های آن‌ها پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: ساقی‌نامه، مغنی‌نامه، قالب، بلاغت، اسکندرنامه، آئینه اسکندری، همای‌وهمایون، حافظ، رضی‌الدین آرتیمانی.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اوّل : معرفی طرح

- ۱-۱- مقدمه ۶
- ۲-۱- اهداف اصلی طرح ۷
- ۳-۱- ارائه فرضیات ۷
- ۴-۱- پیشینه تحقیق ۸
- ۵-۱- مواد و روش اجرا ۹

فصل دوّم : کلیات

- ۱-۲- مقدمه ۱۱
- ۲-۲- تعریف ساقی نامه ۱۲
- ۳-۲- پیشینه ساقی نامه ها ۱۳
- ۴-۲- تعریف خمر و خمریه ۱۴
- ۵-۲- نگاهی به خمریه در شعر عرب ۱۵
- ۱-۵-۲- خمریه در دوره جاهلیت و شعر جاهلی ۱۶
- ۲-۵-۲- خمریه در دوره راشد و اموی ۱۷
- ۳-۵-۲- خمریه در دوره عباسی ۱۸
- ۶-۲- خمریه در شعر فارسی ۱۹
- ۷-۲- آیا خمریات فارسی زاده خمریات عرب هستند؟ ۲۵
- ۸-۲- اشاره ای به خمریات اروپایی ۲۷
- ۹-۲- سیر تاریخی ساقی نامه ها ۲۷
- ۱۰-۲- اولین ساقی نامه ۲۸
- ۱۱-۲- حجم ساقی نامه ها ۳۳
- ۱۲-۲- قالب ساقی نامه ها ۳۴
- ۱-۱۲-۲- قالب مثنوی ۳۴
- ۲-۱۲-۲- قالب ترجیع بند ۳۶
- ۳-۱۲-۲- قالب ترکیب بند ۴۱
- ۴-۱۲-۲- قالب رباعی ۴۲
- ۱۳-۲- مضامین ساقی نامه ها ۴۲
- ۱-۱۳-۲- مضامین فرعی ۴۳
- ۱-۱۳-۲- تمثیل و حکایت ۴۳

۴۵	۲-۱-۱۳-۲- مدیحه‌سرایی
۴۶	۳-۱-۱۳-۲- حمد و ثنای الهی
۴۷	۴-۱-۱۳-۲- توصیف و تعریف
۴۷	۵-۱-۱۳-۲- بیان مضامین اجتماعی، سیاسی و شخصی
۴۸	۱-۲-۱۳-۲- مضامین اصلی
۴۸	۲-۲-۱۳-۲- توصیف ساقی
۴۹	۳-۲-۱۳-۲- ساقی در معنی اصطلاحی
۵۰	۴-۲-۱۳-۲- توصیف می
۵۱	۵-۲-۱۳-۲- توصیف جام
۵۲	۶-۲-۱۳-۲- دیرمغان و خرابات
۵۳	۷-۲-۱۳-۲- تناسب معانی وضعی با اصطلاحی
۵۳	۸-۲-۱۳-۲- توصیف مغنی و مطرب
۵۵	۹-۲-۱۳-۲- نکوهش زمانه و اهل آن
۵۶	۱۰-۲-۱۳-۲- سوگند و مناجات
۵۷	۱۴-۲- دلیل شاعران برای به کار بردن کلمات میخانه‌ای برای بیان معانی عرفانی
۵۷	۱۵-۲- معرفی تذکره‌های ساقی‌نامه‌ها
۵۸	۱-۱۵-۲- تذکره میخانه
۵۹	۲-۱-۱۵-۲- ارزش تذکره میخانه
۶۱	۲-۱۵-۲- تذکره پیمانان

فصل سوم: تحلیل ساقی‌نامه‌های پنج شاعر منتخب

۶۴	۱-۳- نظامی‌گنجه‌ای
۶۴	۱-۱-۳- زندگی‌نامه
۶۴	۲-۱-۳- آثار نظامی
۶۸	۳-۱-۳- ساقی‌نامه موجود در لیلی و مجنون
۷۲	۴-۱-۳- ساقی‌نامه موجود در شرفنامه
۷۹	۵-۱-۳- ساقی‌نامه موجود در اقبالنامه
۸۴	۲-۳- امیر خسرو دهلوی
۸۴	۱-۲-۳- زندگی‌نامه
۸۵	۲-۲-۳- آثار منظوم امیر خسرو
۸۸	۳-۲-۳- آثار منثور امیر خسرو

عنوان

صفحه

۸۹	۴-۲-۳- ساقی نامه موجود در آئینه اسکندری
۹۵	۳-۳- خواجهی کرمانی
۹۵	۱-۳-۳- زندگی نامه
۹۶	۲-۳-۳- آثار خواجه
۱۰۰	۳-۳-۳- ساقی نامه موجود در همای و همایون
۱۰۶	۴-۳- حافظ شیرازی
۱۰۶	۱-۴-۳- زندگی نامه
۱۱۰	۲-۴-۳- آثار حافظ
۱۱۲	۳-۴-۳- ساقی نامه مستقل حافظ
۱۱۷	۵-۳- رضی الدین آرتیمانی
۱۱۷	۱-۵-۳- زندگی نامه
۱۱۷	۲-۵-۳- آثار رضی الدین
۱۱۸	۳-۵-۳- ساقی نامه رضی الدین

فصل چهارم : نتیجه گیری

۱۳۵	نتیجه گیری
۱۳۸	منابع

فهرست شکل ها

صفحه

عنوان

۷۱	شکل ۱-۱- نمودار دایره ای (درصدی) ساقی نامه لیلی و مجنون
۷۱	شکل ۱-۱-۲- نمودار میله ای (عددی) ساقی نامه لیلی و مجنون
۷۸	شکل ۱-۲-۱- نمودار دایره ای (درصدی) ساقی نامه شرفنامه
۷۸	شکل ۲-۲-۱- نمودار میله ای (عددی) ساقی نامه شرفنامه
۸۳	شکل ۱-۳-۱- نمودار دایره ای (درصدی) ساقی نامه اقبالنامه
۸۳	شکل ۲-۳-۱- نمودار میله ای (عددی) ساقی نامه اقبالنامه
۹۴	شکل ۱-۲- نمودار دایره ای (درصدی) ساقی نامه آئینه اسکندری
۹۴	شکل ۲-۲- نمودار میله ای (عددی) ساقی نامه آئینه اسکندری
۱۰۵	شکل ۱-۳- نمودار دایره ای (درصدی) ساقی نامه همای و همایون
۱۰۵	شکل ۲-۳- نمودار میله ای (عددی) ساقی نامه همای و همایون
۱۱۶	شکل ۱-۴- نمودار دایره ای (درصدی) ساقی نامه حافظ شیرازی

- شکل ۴-۲- نمودار میله‌ای (عددی) ساقی‌نامه حافظ شیرازی ۱۱۶
- شکل ۵-۱- نمودار دایره‌ای (درصدی) ساقی‌نامه رضی‌الدین آرتیمانی ۱۲۶
- شکل ۵-۲- نمودار میله‌ای (عددی) ساقی‌نامه رضی‌الدین آرتیمانی ۱۲۶
- شکل ۶-۱- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه تناسب پنج شاعر ۱۲۷
- شکل ۶-۲- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه ذوالقفیتین پنج شاعر ۱۲۷
- شکل ۶-۳- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه سجع متوازی پنج شاعر ۱۲۸
- شکل ۶-۴- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه سجع متوازن پنج شاعر ۱۲۸
- شکل ۶-۵- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه سجع مطرف پنج شاعر ۱۲۹
- شکل ۶-۶- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه جناس پنج شاعر ۱۲۹
- شکل ۶-۷- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه پارادوکس پنج شاعر ۱۳۰
- شکل ۶-۸- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه تکرار پنج شاعر ۱۳۰
- شکل ۶-۹- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه کنایه پنج شاعر ۱۳۱
- شکل ۶-۱۰- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه تخلص پنج شاعر ۱۳۱
- شکل ۶-۱۱- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه ردیف پنج شاعر ۱۳۲
- شکل ۶-۱۲- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه تلمیح پنج شاعر ۱۳۲
- شکل ۶-۱۳- نمودار میله‌ای (عددی) آرایه طباق پنج شاعر ۱۳۳

فصل اول

معرفی طرح

۱-۱- مقدمه و معرفی طرح

ساقی‌نامه یا مغنی‌نامه، گونه‌ای منظومه ادبی در ادبیات فارسی است که غالباً در بحرمتقارب مثنوی مقصور یا محذوف با ابیاتی خطابی که در آن شاعر با خواستن باده از ساقی و تکلیف سرودن و نواختن به مغنی، مکنونات خاطر خود را درباره دفع غم، ناپایداری دنیا، ناهنجاری روزگار، ضرورت اغتنام فرصت و نکوهش زهد ریایی و مانند آن آشکار می‌کند و درضمن بیان این مطالب، کلمات حکمت آمیز به آن می‌افزاید. «ساقی‌نامه در حقیقت مولود خمیاری است که در شعر فارسی سابقه‌ای کهن دارد و از روزگاری که رودکی و بشارمرغزی قصاید و قطعات خود را در وصف می، سروده‌اند، آغاز شده سپس همراه دیگر ذوقیات شعرا به شعر عرفانی راه پیدا کرده و معانی بلند دیگری نیز یافته است.» (صفا، ۱۳۵۲: ج ۳، ۳۳۴)

«قدیمی‌ترین شعر خطابی از این نوع، متعلق به فخرالدین اسعدگرگانی است که جز دو بیت از آن باقی نمانده است. نظامی در سرودن منظومه‌های خود به ویژه ابیات پراکنده ساقی‌نامه‌اش به آثار فخرالدین بسیار نظر داشته و حتی همان وزن را برای سرودن اشعار خود انتخاب کرده است و تمام بیت‌های نخستین ساقی‌نامه نظامی بدون استثنا با عبارت "بیا ساقی" که در آغاز بیت اسعدگرگانی است، شروع می‌شود و جز در سه مورد با کلمه "مغنی" آغاز می‌شود که در صدر بیت فخرالدین نیز آمده است.» (گلچین معانی، ۱: ۱۳۶۸)

«بعد، امیر خسرو دهلوی در آئینه اسکندری به تقلید از نظامی در پایان هر داستان، ابیاتی خطاب به

ساقی و مطرب آورده است.» (همان، ۲)

پس از وی، خواجه کرمانی در مثنوی همای و همایون و جامی در اسکندرنامه نیز چنین کرده‌اند. اما نخستین و قدیم‌ترین ساقی‌نامه مستقل فارسی را خواجه حافظ شیرازی در ۵۸ بیت بدون عنوان سروده است و در نسخه‌های مختلف تا ۱۵۱ بیت هم دیده شده که ظاهراً در سرودن آن به ابیات نظامی و خواجه‌وی - کرمانی نظر داشته است.

«دنباله روی از حافظ در سرودن ساقی‌نامهٔ مستقل از اوایل قرن دهم هجری آغاز شده و امیدی‌تهرانی و حکیم پرتوی شیرازی نخستین کسانی هستند که به ساقی‌نامه‌سرایی روی آورده‌اند و بدین ترتیب سرودن ساقی‌نامه سرایی باب شد و فزونی گرفت.» (همان، ۱۲)

نخستین ساقی‌نامهٔ مفصل را "ظهوری ترشیزی" بالغ بر ۴۵۰۰ بیت با ۷۸ عنوان سروده است. اصلی-ترین قالب مثنوی است اما بعضی از شاعران که قصد تنوعی در این کار داشته‌اند، ساقی‌نامه را به صورت‌های ترجیع‌بند، ترکیب‌بند، قصیده و رباعی نیز سروده‌اند. به طور مثال: نخستین شاعری که ساقی‌نامه را به صورت ترجیع‌بند سروده، شیخ‌فخرالدین عراقی است. برخی از ساقی‌نامه‌ها نیز با سوگندنامه‌ها، مناجات‌نامه‌ها و توبه-نامه‌ها درآمیخته‌اند.

در این پایان‌نامه، ساقی‌نامه‌های موجود در شعر شاعرانی همچون نظامی‌گنجه‌ای، امیرخسرو دهلوی، خواجه‌کرمانی، خواجه‌حافظ‌شیرازی، رضی‌الدین آرتیمانی مورد تحلیل و بررسی قرار خواهد گرفت. برای این کار به مسائل زبانی و موضوعات مطرح شده از جنبه‌های گوناگون پرداخته می‌شود.

۱-۲- اهداف اصلی طرح

- ۱- جایگاه ساقی‌نامه به عنوان یک نوع ادبی در ادبیات فارسی مشخص می‌شود.
- ۲- جایگاه ساقی‌نامه‌ها در القای مفاهیم عرفانی، اخلاقی و... مشخص می‌شود.
- ۳- پارادوکس می‌نوشی، می‌خواری و مفاهیم بلند عرفانی در ساقی‌نامه‌ها در دورانی از شعر فارسی مشخص می‌شود.

۱-۳- ارائه فرضیات

- ۱- محتوای ساقی‌نامه‌ها با هم تفاوت چندانی ندارند.
- ۲- ساقی‌نامه‌ها عمدتاً دارای مضامین عرفانی هستند.
- ۳- اغلب ساقی‌نامه‌ها در سبک عراقی سروده شده‌اند.
- ۴- پاره‌ای ساقی‌نامه‌های قرن هشتم هجری از نظر استفاده از آرایه‌های ادبی، غنی‌ترند.

۱-۴- پیشینه تحقیق

علاوه بر ساقی‌نامه‌های خود شاعران، مهم‌ترین منابعی که در این زمینه موجود است، تذکره‌های تألیف شده در این باب است.

اولین تذکره در باب ساقی‌نامه‌ها را "ملاعبدالنبی فخرالزمانی قزوینی" در ربع اول قرن یازدهم هجری در سال ۱۰۲۸ هجری به نام «تذکره میخانه» نوشته است که در آن ضمن جمع‌آوری ساقی‌نامه‌ها، به احوال و آثار دقیق شاعران نیز پرداخته است و البته در آن ۳۷ تن از ساقی‌نامه‌سرایان، به دلیل مهاجرت مؤلف از ایران و اقامت در هند، آورده نشده است.

این کتاب دو بار به چاپ رسیده است. یکبار در سال ۱۹۲۶ میلادی در لاهور با مقابله دو نسخه ناقص توسط پرفسور محمد شفیع لاهوری که دارای غلط‌های فاحش اسامی و تاریخ است.

دیگر بار توسط احمد گلچین معانی در سال ۱۳۴۰ شمسی به تصحیح و تکمیل رسیده است و آن ۳۷ تن از قلم افتاده در کتابی مستقل به نام «تذکره پیمانه» توسط "احمد گلچین معانی" آورده شده‌اند که باز هم تعدادی از توجه دور مانده‌اند و البته خود مؤلف در مقدمه کتابش می‌گوید که در فرصتی دیگر فهرستی جامع و مانع با تصحیح اشتباهات به عنوان تکمله کار منتشر خواهد کرد.

علاوه بر این‌ها، کتاب‌ها و مقالاتی در این زمینه چاپ شده‌اند که البته به صورت جامع و کامل همه ساقی‌نامه‌ها را بررسی نکرده‌اند، بعضی از آن‌ها فقط یک ساقی‌نامه را بررسی کرده‌اند و بعضی فقط دو ساقی‌نامه را با هم مقایسه کرده‌اند و بعضی با وجود اینکه نام کلی بر اثر خود گذاشته‌اند، کلاً از موضوع دور افتاده‌اند؛ مثل: کتاب «ساقی‌نامه در شعر فارسی» نوشته احترام رضایی که در نگاه اول ذهن ما را به بررسی همه جانبه معطوف می‌کند، حال آن که فقط با خواندن همان فصول اولیه کتاب متوجه می‌شویم که نویسنده، ساقی‌نامه را با خمربه یکسان در نظر گرفته و بیشتر به خمربیات اولیه شعر فارسی و عربی توجه کرده، در حالی که در خمربیات، موضوع، شراب انگوری و زمینی است ولی در ساقی‌نامه‌ها مضامین عرفانی در ضمن واژه‌ها و تعبیرات مادی مورد توجه است و شراب از معنی مادی خود بیرون آمده است و به معنی معنوی و آسمانی خود به کار گرفته شده است.

همان‌طور که گفته شد، در این تذکره‌ها فقط به شرح احوال و آثار ساقی‌نامه‌سرایان و آوردن ابیات ساقی‌نامه‌ها بدون شرح و تفسیر و بررسی آن‌ها پرداخته‌اند، اما پژوهشی مستقل که ساقی‌نامه‌های این پنج شاعر را تحلیل کند، انجام نشده است.

۱-۵- مواد و روش اجرا

باتوجه به موضوع پایان نامه، روش کار و تحقیق، کتابخانه‌ای است. برای این کار ابتدا، کتاب‌ها، تذکره‌ها، مقالات، لغت‌نامه‌ها و فرهنگ‌نامه‌ها و آثار شاعران مورد نظر، مورد مطالعه و بررسی قرارخواهد گرفت تا منابع مفیدی به دست‌آید و سپس یادداشت‌برداری از آن‌ها انجام می‌گیرد و در آخر، تجزیه و تحلیل اطلاعات و هم‌چنین نتیجه‌گیری نهایی از همه مطالب، چاپ و تکثیر و صحافی پایان‌نامه صورت می‌گیرد.

فصل دوّم

کلیات

۱-۲- مقدمه

یکی از ویژگی‌هایی که شعر فارسی را در میان آثار ادبی جهان متمایز می‌کند، وجود عرفان و اندیشه‌های عارفانه در بخشی از اشعار آن است. اشعاری پر رمز و راز که مراحل تکامل معنوی انسان را به تصویر کشیده‌اند. ساقی‌نامه‌ها یکی از انواع شعر فارسی هستند که از این مفاهیم عرفانی و رازآلود بهره برده‌اند. در میان گفت‌وگوهای رندانه و عرفانی ساقی‌نامه‌ها که در روانی و سادگی سروده شده‌اند، می‌توان پیام‌های تاریخی، اجتماعی و فرهنگی گذشته‌های دور را دید و با نحوه‌ی اجرای رسوم سرورانگیز مردمش آشنا شد.

از روزگار دیرین مردمان بسیاری خواهان باده و باده‌خواری بوده‌اند که هر کدام با اغراض مختلفی به این کار می‌پرداخته‌اند پس در نتیجه طالبان باده، به دو دسته تقسیم می‌شوند.

« گروه نخست، حقیرانی که "خودی" حقیر دارند و دردی کوچک، این‌ها به درمانی کوچک و موقت قانعند. دختررز، درمان‌کننده آن‌هاست.

گروه دوّم، بزرگانی هستند با دردهایی بزرگ، تشنگانی که جز باده حقیقی سیرابی ندارند. دریا دریا باده انگوری، حتی قطره آبی نخواهد بود بر آتش درونی آن‌ها. باده آن‌ها، باده بیخودی است، "غلبه عشق" است و ساقی‌شان "فیاض مطلق"، ساقی که با ریختن باده درجام "دل عارف سالک" وجود او را از "خود" تصفیه می‌کند و "بیخودش" می‌سازد. » (رضایی، ۱۳۸۸: ۸)

عارفان شاعر و شاعران عارف ایران زمین همواره به جستجوی چنین باده‌ای رفته‌اند و درعرصه ادب فارسی به توصیفش پرداخته‌اند.

۲-۲- تعریف ساقی نامه

ساقی نامه یکی از زیباترین و دلنشین ترین انواع شعر فارسی است و به حق گنجینه ای گران قدر است، از جهت تعبیرات و توصیفات نغز شعری، به خصوص در مورد باده، ساقی، میخانه، مطرب و آلات و نغمات موسیقی.

علی اکبر دهخدا ساقی نامه را چنین تعریف کرده است: «نوعی شعر مثنوی در بحر متقارب که در آن شاعر خطاب به ساقی کند و مضامینی در یاد مرگ و بیان بی ثباتی حیات دنیوی و پند و اندرز و حکمت و غیره آورد. با اینکه این نوع شعر را به علت ذکر باده و جام با سایر اشعار خمریه مناسبتی است اما دو شرط اینکه مثنوی باشد و در بحر متقارب گفته آید، آن را نوع خاصی در میان اشعار فارسی قرار می دهد و نیز روح خاص فلسفی و اخلاقی و عرفانی این نوع منظومه ها با مضامین عادی سایر خمریات تفاوتی آشکار دارد و نیز نوعی آواز که ساقی نامه ها را بدان آهنگ خوانند.» (دهخدا، ۱۳۳۹: ج ۲۶، ۱۵۶)

محمد معین تعریف کوتاه تری آورده است: «نوعی مثنوی در بحر متقارب که در آن شاعر خطاب به ساقی کند و مطالبی مبنی بر یاد مرگ و بی ثباتی جهان و پند و اندرز و ترغیب او به ساقیگری آورد و نیز قطعه ایست ضربی در ماهور که در ضرب سنگین است.» (معین، ۱۳۸۶: ج ۱۸۰۲، ۲)

سیروس شمیسا نیز تعریفی این گونه دارد: «ساقی نامه یکی از انواع شعر غنایی است که معمولاً به قالب مثنوی و به بحر متقارب است. در ساقی نامه شاعر ساقی و مغنی را مخاطب قرار می دهد و از آنان می خواهد که باده ای در کار کنند و سرودی ساز دهند و سپس از گذر سریع عمر و ناپایداری دنیا و جفای روزگار سخن می راند و خواننده را به اغتنام فرصت و دریافتن دم اندرز می دهد و به اصطلاح موتیف آن Carpe Diem (دم را دریاب) است.» (شمیسا، ۱۳۷۳: ۲۴۴-۲۴۳)

ذبیح الله صفا نیز چنین می نویسد: «ساقی نامه در حقیقت مولود خمریات است که در ادب عربی و سپس در شعر فارسی، از روزگاری که رودکی سمرقندی و بشار مرغزی قصیده ها و قطعه های خود را در وصف می و منوچهری مسمّات و قصائد زیبای خود را در این باره می پرداختند، آغاز شد و سپس به همان نسبت که همراه دیگر ذوقیات شعرا به خانقاه ها و سپس به شعر عرفانی راه می جست، معانی جدیدی که یادآور حقایق بلند بود، می یافت.» (صفا، ۱۳۵۲: ج ۳، ۳۳۴)